

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОПАГАНДИ

Розглянуто особливості функціонування пропаганди в умовах технологічно розвиненого, «відкритого» суспільства; доведено, що пострадянська російська пропаганда завдячує свій успіх пострадянській аксіологічній порожнечі. Негативна етика, наслідком якої є агресія і естетизація війни, компенсує нерозв'язаність питання про свободу, істину та смисл життя. Наголошено на універсальному значенні цінностей та позитивної етики.

Ключові слова: пропаганда, естетизація війни, ностальгія, серіалізація свідомості, негативна етика, цинізм, політика, цінності, свобода, істина.

Чому пропаганда спрацювала? – ось, по суті, головне запитання. Чому з'явилися її адепти? Перше, що спадає на думку, – і цей висновок загалом правильний, – що зерна пропаганди впали на благодатний ґрунт. Можна говорити про те, що вона влізлива, масова, витончена, що використовує «священні» слова – все це так; але з уваги нам умикає важливий момент: схильність, готовність людини таке почути і побачити.

Що сталося з пострадянською людиною по 23 роках після розпаду радянської імперії? Ми називаємо цю людину пострадянською, тому що неправильно було б обмежуватися лише росіянами: пропаганда впливає не в межах окремих територій, як ми переконалися, а в межах окремих свідомостей. Вона діє на людей, що не конче мали якийсь стосунок до колишнього СРСР; і навіть місце проживання тут не принципове: на неї відгукується іноді й емігрант, і житель Європи. У кожному з них відгукується щось, що перевищує навіть інстинкт самозбереження. Наприклад, адепти готові конфліктувати з власним середовищем (цей конфлікт характерний для московського середнього класу).

Тому питання про способи пропаганди – вторинне. Її механізми були описані багато століть тому, і ще одна варіація не така вже й суттєва. Несподіванка в тому, що їй піддалася людина ХХІ століття. Дотепер вважалося, що пропаганда можлива тільки в ситуації тоталітарної держави, в ситуації «до інтернету». Однак ми переконалися, що технічна відкритість

суспільства зовсім не гарантує особистісної, світоглядної «відкритості» індивідуума – яка і є головним гарантом суспільства modernity. Чи не найцінніша заувага у книжці «Кінець історії» Ф. Фукуяма (багато тез якої заперечив час) – що прямої залежності між рівнем добробуту, комфорту (в нашому випадку медіавідкритості) – і демократичністю суспільства – немає.

Для демократії мусить відбутися щось іще, невловиме – назвімо це віднайденням цінностей; без них технічні можливості відкритого суспільства залишаються просто можливостями. Причому саме «відкритість» у цьому випадку і використала пропаганда. «Відкритість» амбівалентна: вона дає змогу, хоч як це дивно, не лише «відкрити» світ, але й «закрити» його, штучно герметизувати, утворити інформаційний кокон. Причому, це є добровільне рішення індивідуума (наприклад, рішення дивитися лише «державний» телевізор або отримувати інформацію лише з «патріотичних сайтів»). Пропаганда скористалася прагненням масової людини спростити картину світу. Людина отримала можливість «переналаштувати світ» – як на сторінці в соціальній мережі – відімкнувши все зайве і «непотрібне». Навіть сам по собі факт наявності альтернативної інформації, знову ж таки, не гарантує об'єктивності: як виявилось, в адепта пропаганди спрацьовує захисна реакція; він свідомо відкидає іншу точку зору, «не бачить її» – маркуючи як «ворожу», «брехливу» тощо. За допомогою засобів відкритого світу адепт пропаганди якраз максимально відірвався від реальності.

За символ такого лялькування може правити міський тип таксиста-приватника, якого траплялося зустріти у великих російських містах ще три-чотири роки тому. Йому 45-50 років, він їздить на останній моделі «Волги» (яка коштує не набагато дешевше, а то й дорожче за аналогічний західний зразок – отже, це цінніший вибір). В салоні авто звучить ретро-радіостанція, що транслює радянські пісні. Радянська музика, «радянське авто» – радянська мрія про «Волгу» у приватному користуванні, здійснена за 15-20 років! Водій перебуває в герметичному, замкненому інформаційному полі, він добровільно випадає з сучасності, застигаючи у вічно умовному 1979-му або 1983-му році. Сотні таких окремих «світів» пересувалися містами ще недавно.

Завжди є люди, які тужать за минулим. Однак ностальгія ще ніколи не мала таких можливостей для втілення. Це феномен – існування паралельного світу. Можна навіть говорити про «миготливу реальність»: протягом 20 років росіянин мав змогу перебувати поміж двох світів – як в оповіданні Адольфо Біо Касареса. Ще ніколи суспільство не дозволяло мільйонам людей жити в напівтеперішньому-напівминулому. До того ж у цьому просторі живуть не лише колишні радянські люди, але й ті, хто СРСР не застав: нинішні 20-25-річні. Жити у вигаданому світі доволі важко, це потребує зусиль, цю ілюзію треба постійно підбудовувати. Має бути сильна мотивація.

У зв'язку з цим я пригадую немолоду пару на мітингу «в підтримку Криму і Донбасу» в березні 2014 року в Москві, яка крокувала під звуки воєнних маршів попереду колони. Це не були члени якогось радикального руху, але в очах тих людей можна було прочитати непідробний захват. Навіть не пізньорадянський, 1960-х років, що відповідав року їхнього народження, а захват зразка «тридцятих», прагнення радикальної перебудови світу, войовниче, безкомпромисне.

Припустімо, ці люди не досягли матеріального добробуту, не зуміли скористатися благами капіталізму – але якось вони все-таки прожили ці 23 роки. Їхня готовність відмовитися від «світу» свідчить передовсім про те, що в ті роки вони не мали відчуття «якісного проживання життя» (Е. Фром). За роки пострадянського життя вони не набули в символічному сенсі нічого, що їм хотілось би втримати, зберегти. Цим «світом», у якому вони не знайшли себе, вони готові в будь-який момент пожертвувати.

Люди потребують сенсу життя, вони не можуть жити безцільно. Радянська ідеологія пропонувала цей сенс оптом, один для всіх; при капіталізмі сенс життя вислизає, його доводиться шукати самостійно. Те, що сталося в 1991 році й потім, потребувало пояснення, осмислення. Однак ні тоді, ні згодом цієї розмови не відбулося. Нова держава не пояснила людям, що з ними «сталося» 1991 року; це не було відрефлексовано (саме тому серед адептів популярна теза, що Союз розпався в результаті «нешчасного випадку», що «Союз розвалили»). Не були сформульовані нові цінності, смисли. Необхідна була розмова про свободу як про базову цінність. Утім розмова про свободу потребує «намацальності», прикладів. І тут ми стикаємось із ще одною психологічною проблемою.

Для жителів усіх колишніх радянських республік – хоч би який політичний шлях вони згодом вибрали – питання свободи в'язалося із звільненням від влади метрополії, СРСР. Воно було «вирішене» наочно із здобуттям політичної і національної незалежності й не потребувало додаткового пояснення. Для середньостатистичного росіянина абсурдно ставити таке запитання. «Свобода від чого?» – риторично перепитає він. – «Свобода для чого?» (підсвідоме розуміння свободи в категоріях ужиточності, як речі). Але справді: від чого звільнилася в 1991 році Росія? Від СРСР? Від самої себе?

Мабуть, слід було б відповісти, що Росія звільнилася від несвободи. Слід було б пояснити, що свобода первинна, а повні полиці у крамницях, якісні товари, відсутність черг і дефіциту, відкриті кордони – її наслідок. Однак таку розмову не розпочали. Людині не пояснили, що з нею сталося 1991 року. Тому не склалися нові цінності, які відповідали б новому соціальному й економічному устрою суспільства.

Реформатор, економіст Єгор Гайдар у 1992 році запропонував президентові Єльцину влаштувати для населення ліберально-економічний

лікнеп, на що Єльцин відповів: «Що, новий агітпроп?.. Ні, агітувати людей більше не треба». Загальноприйнятою була думка, що економіка «сама все розставить на свої місця». Що нові економічні закони «самі» змінять мислення. Однак цього не сталося. Економічні труднощі якраз відштовхнули людей від свободи. Відмова «розв'язувати питання про свободу» була найважливішою теоретичною помилкою 90-х років у Росії.

* * *

За відсутності такої розмови, внаслідок невирішеного питання про свободу в російському суспільстві на зламі 1995-1996 років став помітним ідейний вакуум, і не можна сказати, що тодішня влада цього не відчувала. Однак вона не поспішала розв'язувати питання про свободу – замість цього відбулося його витіснення, заміщення – за допомогою концепції «ностальгії». Це була ще одна категорична помилка – що відображала преризство до «ідей», до цінностей у тих, хто обіймав тоді найвищі пости.

Розвага (entertainment) в сучасному світі не може бути позаідеологічною: вона в будь-якому разі транслює цінності, навіть якщо декларує протилежне. Радянська музика, фільми, культура загалом були частиною identity радянської людини (тому вони зберігають свій терапевтичний ефект). У момент появи першого музичного телефільму «Старі пісні про головне» (ОРТ, 1996) людям пропонували насолоджуватись цими піснями як такими, немовби «очищеними» від ідеології (згодом вийшло ще два фільми – в 1997 і 1998 роках; до речі, дія першого відбувається в умовному колгоспі 1940-х – початку 1950-х років на Кубані або на території колишньої Української РСР). Однак відокремити культуру від ідеології неможливо (поширена помилка – думати, що культура може існувати «поза політикою»). Неможливо відділити тоталітарне мистецтво, тоталітарну естетику від тоталітарної етики. Тільки-но ти кажеш: «Так, був тоталітаризм, але пісні були хороші», – ти потрапляєш у психологічну пастку. Якщо пісні (молоко, хліб, м'ясо), попри тоталітаризм, були «хороші», люди – «душевні», «добріші одне до одного» – неминуче виникає думка: якщо всі деталі тоталітарного проекту були «добрі», то чому радянський проект збанкрутував?

Це неконтрольований ефект ностальгії: її не можна взяти наполовину, окремо від ідеології – вона завжди тягне за собою і соціально-політичний базис. Ностальгія закупорила нерозв'язане питання про свободу, а не розв'язала його. Глобальне повернення до радянської естетики розбудило вулкан. У результаті нинішнє культурне оформлення тяжіє до архаїзації, перетворюючи суспільний простір на діючий музей СРСР: де в метро звучать радянські пісні, телебачення крутить радянські фільми (а також ті, що використовують радянські кліше), на радіо – радянська музика. На неорадянській естетиці вирросло вже ціле покоління, яке існує у

двох світах: в реальності капіталістичних відносин – і духовній надбудові телевізійно-медійного «СРСР». Так нинішні 20-літні та 50-60-літні опинилися в одному культурному полі. Ціле покоління виховали на неорадянській культурній матриці (я писав про це у статті «День стрелка» на сайті Colta.ru (www.colta.ru), 14.06.2014).

Що їх приваблює? Передовсім, існування в рамках «великих концептів», колективізм, солідарність. «Нові комсомольці» захоплюються героїкою, жертвенністю, масовим ентузіазмом (уявлення про які вони отримують вже в дистильованому вигляді та в сучасному, постмодерному оформленні). Важливим етапом стала серіалізація свідомості. Сьогодні серіали – найважливіший транслятор цінностей, глобальна навчальна програма. Вони формують свідомість людини. Цей ефект був використаний у США, щоб ускладнити картину світу (т. зв. «революція сценаристів» вивела серіальний жанр на новий рівень складності: серіал, по суті, перетворився на масову фройдівську кушетку, це передовсім знайомство глядача з темною стороною свідомості, найчастіше безсторонньо правдиве). Російські серіали зробили навпаки: максимально спростивши психологію героїв – до рівня «наскельного живопису» – вони занурили глядача в минуле. Кожен другий російський серіал розповідає про минуле – про епоху 1930-1970-х років – при тому, що серіалів про сучасність, про насущні питання вкрай мало (ми не говоримо про кримінальні та розважальні серіали).

Само по собі звернення до теми радянського минулого в такій кількості – байдуже, з якою оцінкою – неминуче перетворюється на апологетику радянського часу. Це непередбачуваний ефект навіть для самих творців. Наприклад, серіал за романом О. Солженіцина «У крузі першому» або за романом А. Рибакіна «Діти Арбата» несподівано перетворюються на гімн радянській людині та радянському ладу. Як це виходить? Мабуть, тут спрацьовує ефект жанру – серіал пропонує «життя», ти мусиш там «облаштовуватися», примирюватися з дійсністю. Навіть серіали, які засуджують сталінізм, захоплюються епохою, цільністю людини того часу. З'являються численні серіали про боротьбу з бандитизмом після війни («Ліквідація», «Чорні кішки», недавній «Ленінград 46»), які насправді захоплюються паралелізмом державної системи приборкування – і кримінальної.

Характерна з цього погляду вільна адаптація британського серіалу «Life on Mars» (BBC, 2011) на Першому каналі під назвою «Зворотний бік місяця» (герой в обох випадках потрапляє з 2012-го в 1973 рік). У російській версії герой не намагається внести в минуле щось добре зі «свого» часу, як його британський аналог. Навпаки, герой немовби намагається врятувати минуле. Цей герой антипрогресивний, тут порушена сама логіка прогресу. Минуле виявляється не гіршим, а кращим за майбутнє.

* * *

Радянська естетика, що вернулася на екрани та в ефіри, тісно пов'язана з темою війни. Вісім із десяти сучасних патріотичних фільмів – про війну. Поняття «патріотизм» стало рівнозначним поняттю «війна» (мирних образів патріотизму майже нема, майже нема серіалів про працюючу, творчу людину, яка чогось досягла в мирному житті). Воєнне кіно – окрім сюжету – трансліює специфічну етику, принципово відмінну від мирної і незастосовну до мирного життя. Війна ділить світ на своїх і ворогів. Це відмова від довготривалого планування життя, від практики малих дій, від складності життя, відмова від необхідності домовлятися, від пошуку компромісу.

У радянський час було те саме – однак поряд із мілітарною пропагандою була й амортизуюча гуманістична. Радянська людина знала – їй про це постійно нагадували, – що «в сучасній війні переможців немає», що «війна – це страшно», і «це не повинно повторитися». Радянське кіно завжди нагадувало про те, заради чого воювали – «заради життя на землі». Радянський воєнний кінематограф 1960-1970-х розбавляв батальні сцени любовною лінією, співчуттям до полонених або жертв війни. В радянському кіно обов'язково була гуманістична складова.

З образом війни на екрані за останні 15 років відбулися суттєві зміни. Гуманістична складова вимивається з сучасного воєнного кіно. Це кіно перетворилося на гру, «війну заради війни». Характерна естетизація війни – як у фільмі Бондарчука «Сталінград» (2013). Фільм «Батальйон» (рос. – «Батальонъ», 2015) – про жінок-добровольців Першої світової. Автори ніяк не пояснюють мотиви героїнь. Війна в будь-якому випадку – це відхилення від людської норми; автори подають готовність до смерті як норму людської поведінки. «Батальйон» можна вважати квінтесенцією патріотики, яка захоплюється війною як такою, їй все одно, «про що ця війна» або «за що». Якщо забрати все зайве, весь антураж, єдиною ідеєю фільму залишається смерть як така, захоплення смертю.

Одна із тем для творів Єдиного державного екзамену (рос. – ЕГЭ) в 2014 році звучала так: «Питання, які поставила війна». «Яка війна, конкретна чи взагалі?» – запитує кореспондент чиновника Міносвіти. Відповідь: «Взагалі. Це не конкретна війна, а війна як така. Вплив війни на долі людей, про моральний вибір». «Війна як спосіб стати суб'єктом історії» – назва передачі на радіо «Говорит Москва». Війна як щось справжнє, війна як спосіб перевірити себе. Як самоідентифікація. Письменники, які їдуть сьогодні в ДНР/ЛНР писати «фронтові нариси», свідомо копіюють традиції великої прози, творчість К. Сімонова або навіть Л. Толстого – шукаючи «високий сенс», бажаючи відшукати «справжні характери», «справжніх героїв», «справжнє життя».

* * *

За відсутності нової, мирної етики утворився вакуум. Оскільки інтелектуальна спільнота не змогла сформулювати нові правила мирного життя, правила співіснування, нову суспільну угоду – ерзац-етика формувалася самотійно, хаотично. І хоч її правила не формулюють вголос, її категоріями керуються при прийнятті рішень частіше, ніж декларованими. Цю етику ми назвемо негативною.

Що таке негативна етика? На відміну від позитивної, вона не має власних постулатів. Її, за методом Гайдегера та екзистенціалістів, доводиться вгадувати в обмовках, недомовках, прогалинах і лакунах. Наприклад, її можна розпізнати у типовій реакції на звинувачення в порушенні міжнародних норм: «А Америка що, не порушує?.. А Захід що, не порушує?..» (Переведення розмови із «себе» на інших – наслідок нерозв'язаного питання про себе.) Нам не треба чужого, ми живемо інакше, в нас усе по-іншому. Як саме «по-іншому»? – на це запитання насправді ніхто не відповідає, посилаючись на «традиційні цінності», які нібито всім і так відомі. Набагато важливіше для цієї етики заперечувати, а не стверджувати що-небудь. А також наполягати на відносності всіх цінностей (про це аналітична стаття в «The Guardian» за 4.03.2015 – про спробу пропаганди, прикриваючись постулатом про «відносність всякої правди», поставити під сумнів саме існування такої категорії, як «правда» та «істина» (www.theguardian.com). «Ми не претендуємо на істину – зате говоримо про відносність будь-якої істини взагалі».

Така етика базується на принциповому невірстві в людину, на уявленні про те, що людська природа від початку зіпсута, що людина ніколи не стане кращою. Така етика не вірить у бажання людини змінити свою долю. Всі соціально-політичні протести і потрясіння розуміють тільки як результат чиєїсь змови, втручання зовнішніх сил. В основі тут лежить невірство в людську суб'єктність в принципі. Т. Адорно у книжці «Дослідження авторитарної особистості» описує цей тип: «Він знущується з усіх можливих утопій і насолоджується уявленням, що світ не лише поганий, але й що він має залишатися таким самим поганим, і каригідний злочин – думати, що він міг би стати інакшим». Така настанова насправді є самовиправданням, а також легалізує цинізм – як базову модель, як світогляд, фундаментальне уявлення про світ. «Всі обдурюють, світ живе за цинічними законами, і, приймаючи це, ти краще розумієш механізми світу». Одна річ – визнавати існуючий цинізм міждержавних відносин як факт; інша річ – визнавати його за моральну норму, за свого роду цінність (хоч насправді антицінність). У рамках цієї концепції пропаганда, наприклад, втягує глядачів і слухачів у перманентну гру «підморгування»: ми не говоримо про щось прямо – але всі розуміємо, про що йдеться. Ця атмосфера створює ілюзію участі глядачів і слухачів у деякій спільній змові.

«Натяк є засобом нав'язати людям почуття, нібито вони вже є членами закритої групи, яка робить все, щоб затягнути їх до себе. Припущення, ніби ти щось розумієш, що не може бути вільно висловлене, так би мовити, підморгування, передбачає свого роду згоду посвяченого, яка має тенденцію до того, щоб зробити оратора і слухача співучасниками» (Т. Адорно. «Дослідження авторитарної особистості»).

Крім питання про свободу, нерозв'язаним залишилося питання про політику – в широкому сенсі. Що також призвело до витіснення «політики» з масової свідомості. Результатом стало несприйняття політики як нормального механізму впливу людей на владу; уявлення про політику як про щось «чуже», що належить «дорослим людям», політикам. І в кінцевому підсумку – до відмови від політики. Будь-які політичні конфлікти в цій інтерпретації розуміють як «бруд», як ознаку недосконалості суспільства. Політичний конфлікт розуміють як свідчення нижчого ступеня розвитку суспільства (тоді як саме політичний конфлікт і є ознакою здорового суспільства, оскільки свідчить про конкуренцію). Пропаганда сміється з того, що в інших країнах постійно «все міняється», «всі конфліктують», «хаос», «нема порядку» – це висміюється з позицій тих, хто нібито вже вийшов на вищий рівень суспільного розвитку, «завершив історію».

* * *

Відсутність нової етики, що відповідала б новим суспільно-економічним відносинам, створює дисонанс, від нього виникає реакція масового песимізму, а також – агресивного неприйняття іншого. Насправді агресія – це результат глобальної соціальної невдачі: невдалого «шлюбу» між масовою пострадянською людиною і «європейськими цінностями» в 1990-2000-х. Нерозуміння суті відкритого суспільства викликає агресію проти її форм – толерантності, свобод для сексменшин тощо – оскільки ці питання розглядаються окремо від базових цінностей суспільства.

Невдача породила декілька типів соціального песиміста. Така людина не вірить у добро – в людині, в собі; про будь-яку невідповідність з її поглядом вона говорить: «Все це піар». Типовим є ставлення песиміста до політичних виборів: «Голосувати нема за кого, тому що всі злодії», «Я нікому не вірю – всі політики однакові». Будь-який ідеалізм принизливий. Нормою є гірше, а не краще в людях. Краще ображає. Такому типу властива есхатологічна раціоналізація – уявлення про світ як про завершений проєкт: «Усе найкраще вже створено, найкращі твори мистецтва вже написані, все найкраще з людством уже відбулося». Насправді це – звільнення від відповідальності: якщо світ недосконалий, нема сенсу поводитися добре, можна не соромитись. Така позиція дає оманливе відчуття «звільнення»: свободу не приховувати зла, свободу бути лихим. Звільнення від підпорядкування якимось «нудним» законам співжиття, звільнення від логіки.

Ще один масовий психологічний тип, породжений невдачею – людина катастрофічна, яка не просто живе з відчуттям близької катастрофи, а яка *бажає катастрофи*, краху – ірраціонально – всьому світові. Адорно описує цей тип як руйнівний передовсім у стосунку до самого себе: «Прихований тут інстинкт руйнування однаковою мірою стосується як ворога, так і власної персони: деструктивність воістину тоталітарна». «Він бореться проти „вітряків”, будує параноїдну систему, яку сам потім і атакує. Цей механізм має особливе значення, тому що він показує глибоко вкорінену тенденцію виступати радше проти уявних картин, аніж проти дійсності, яку вони зображають». Здається, що пропаганда вимагає щирої віри. Насправді пропаганда впливає на тих, у кого немає віри ні в що. Хто вірить лише у власне невірство. Це активна, і навіть агресивна позиція невірства. Невірство – це спосіб психологічного захисту від особистої невдачі. «Нехай буде тільки гірше» – ця позиція їх заспокоює, хоч як це дивно, вносить своєрідну гармонію в антигармонійний світ. Нібито їх дозбирає. Додає цілісності.

«Світ прийде до краху, тому що крах спіткав мене». Це помста світові за власну невдачу. Звідси й ставлення до війни як до чогось «природного», переконаність у тому, що «третя світова війна вже давно триває», – це насправді підсвідоме бажання, щоб вона почалася.

Адепт пропаганди не сприймає раціональних аргументів: що він своїми діями робить гірше тільки собі, не отримуючи ніяких вигод. Ненависть – «це не вигода, а розкіш», зауважують Адорно і Горкгаймер («Діалектика просвітництва»). «Адептів не бентежить недостатня рентабельність ненависті». Пропаганда надто ірраціональна, щоб служити вигоді. Вона розрахована саме на ірраціональне сприйняття.

Невдача породжує й іншу реакцію – навпаки, крайнього раціоналізму. Вдавати, що війна – «це норма»; «всі завжди воювали одне з одним»; що санкції – «це нормально», навіть добре – «зате ми збудуємо власне виробництво, відновимо сільське господарство». Розмови про абстрактний, що нібито нізвідки взявся «рівень агресії в суспільстві» без називання його причини.

В уявленні такого типу, за висловом Адорно, «війна і мир стають питаннями технологічного характеру». Вдавати, ніби те, що відбувається, є результат «економічних суперечностей» чи «боротьби на ринках», результат падіння чи злету курсів валют. «Головною проблемою бізнесу є відсутність кадрів», кажуть на одній із бізнес-радіостанцій – звично не називаючи головної причини економічних проблем: невідповідності рівня масової свідомості рівню соціально-економічних відносин. Тут крайній раціоналізм є також психологічним захистом, самоцензурою – небажанням бачити реальність і намаганням не чути, подібно до героїв «Носорога» Ежена Йонеску, страшного гуготу – волючи обговорювати відмінності між азійськими та африканськими носорогами.

* * *

Людина шукає «справжнього»: справжніх почуттів, кінцевих підстав, найвищих мотивів. Були такі спроби і впродовж 23 минутих років – знайти смисл у споживанні, в духовних практиках, у новій роботі, в подорожах. Утім, як можемо тепер бачити, для більшості росіян цей досвід не був ні вдалим, ні цінним. Мала з'явитися нова філософія – мирного життя, цей-от найсправжнісінький «русский мир», де ключове слово – «мир».

Тобто місце, де можна жити, співпрацювати, любити – а не вмирати. Оскільки «мир» не вдавсь, вирішили повернутися до «війни» – до того єдиного «справжнього», що колись усіх об'єднувало. І заради цього людина виявилася готовою навіть вигадати війну – причому одразу проти всього світу. Люди готові жертвувати чимось на війні з вигаданим злом, аніж мати справу з непоказним, але реальним світом.

Психологічний, етичний вакуум заповнила пропаганда, яка є ерзацом надцінностей. Людина знайшла опору у відомих, «сильних» словах та символах – і відгукнулася на них. Це нагадує, що питання про цінності, сенс життя неможливо уникнути та ігнорувати навіть у, здавалось би, наскрізь матеріалістичному суспільстві. Агресія стала компенсацією нерозв'язаного питання про свободу, про сенс життя. Це символічна помста – за нерозв'язане питання про цінності.

Необхідно формулювати нові цінності, нову мирну етику – на противагу вакууму та агресії. Самі собою нові цінності не складаються – їх конче треба артикулювати. Потрібно розв'язати основне питання: як говорити про свободу сьогодні? Як зробити свободу своєю? Доки це питання не розв'язане, доти неможливо рухатися далі.

З російської переклала Галина Теодорович

Andrey Arkhangelsky

PSYCHOLOGICAL PREREQUISITES OF PROPAGANDA

The article describes the features of propaganda operation in a technologically advanced, "open" society, and demonstrates that post-Soviet Russian propaganda owes its success to the post-Soviet axiological void. Negative ethics, which results in aggression and the aesthetization of war, compensates for the unresolved issues of freedom, truth, and meaning of life. The author emphasizes the universal importance of values and positive ethics.

Keywords: propaganda, aesthetization of war, nostalgia, serialization of consciousness, negative ethics, cynicism, politics, values, freedom, truth.